

ЗМІСТ

Примітка від автора.....	7
Вступ.....	17
Частина I. ПАЛОМНИКИ	29
1. Золота чаша, повна скорпіонів	31
2. Оборона Єрусалиму.....	48
3. Нові лицарі.....	63
4. Усяке давання добре.....	82
Частина II. СОЛДАТИ	101
5. Змагання між небом і пеклом.....	103
6. Млин війни	122
7. Богом проклята вежа	134
8. Влада й багатство	148
9. Ускладнення у двох царствах	161
10. Вогненні сльози	176
11. Горе тобі, Єрусалиме!	199
Частина III. БАНКІРИ	229
12. Гонитва за багатством.....	231
13. Ніде не знають убогства	258
14. Дамієтта!.....	275
15. «Ворожнеча й ненависть».....	300
16. Розгорнімо наш стяг і здіймімо!.....	321

✠ Свята земля, бл. 1119 р. ✠

ідеса

Мосул
р. Тигр

р. Євфрат
АЛЬ-ДЖАЗІРА

СЕЛЬДЖУЦЬКА
ІМПЕРІЯ

0 миль 100 200
0 кілометри 100 200

ВСТУП

Тамплієрів їхні сучасники вважали святим військом. То були люди віри та люди меча, паломники та солдати, бідняки та банкіри. Вони носили одяг, позначений червоним хрестом — символом крові, що її Ісус пролив за людство і яку вони самі готові були пролити, служачи Господу. І хоча це був лише один з незліченних релігійних орденів, які постали в середньовічній Європі й на Святій землі у проміжку між XI і XIV століттями, тамплієри здобули найгучнішу й найнеоднозначнішу славу з усіх.

Цей орден став продуктом хрестових походів — війн, що їх розв'язувала середньовічна церква, спрямовуючи зброю здебільшого проти мусульманських правителів Палестини, Сирії, Малої Азії, Єгипту, Південно-Західної Африки та півдня Іспанії. Зустріти тамплієрів можна було в будь-якому куточку Середземномор'я й поза його межами, на полі бою десь на Близькому Сході та в європейському містечку чи селі, де орден володів чималими маєтками, з доходів від яких черпав кошти на військові пригоди. У слові «тамплієри» відображена причетність воїнів до Храмової Гори, що в найсвятішому християнському місті, однак їхня присутність відчувалася мало не скрізь. Повна назва ордену звучала як «Храмовий орден»; дещо рідше вживали варіант «Бідні солдати Христа та Храму Соломона». Тамплієри ставали легендами ще за життя; їм присвячували народні оповідання, балади й найрізноманітніші витвори мистецтва. З їхнім образом був і залишається нерозривно пов'язаний у нашому сприйнятті період хрестових походів.

Орден тамплієрів засновано в 1119 році. В основу його філософії лягли цнота, покірливість та бідність (останню символізує

офіційна печатка магістра ордену, де зображено двоє озброєних братів, які їдуть на одному коні), та з часом він перетворився на впливову й багату організацію. Високопоставлені тамплієри Святої землі й західних територій мали за друзів (а інколи й ворогів) королів та принців, королев та графинь, патріархів та римських пап. Орден допомагав фінансувати війни, видавав позики королям і перебирав керівництво королівським бюджетом, брав участь у збиранні податків, будівництві замків, управлінні містами та формуванні армій, втручався у торгові суперечки, оголошував війну іншим військовим орденам, чинив політичні вбивства та навіть приводив королів на трон. Попри скромний початок тамплієри з часом перетворилися на наймогутніше угруповання пізнього Середньовіччя.

Певною мірою дивно, що цей орден користувався загальною любов'ю населення. Чимало людей вбачали в тамплієрах не якусь недосяжну еліту, а радше місцевих героїв. Молитви, що їх промовляли в усій Європі ті з членів ордену, які не брали участі в битвах, цінували не менше за жертви лицарів та сержантів на полі бою, бо перші так само обіцяли наблизити божественне спасіння всіх християн. Своїм багатством орден завдячував почасти заможним і богобоязливим патронам, однак не меншу роль відігравали скромні пожертвування звичайних людей, які, бажаючи зробити внесок у місію храмовників на Сході, віддавали місцевим представництвам ордену свої пожитки: хто курку, хто овочі з власного городу.

Звичайно, так чинили не всі. Інколи сучасники вбачали в ордені нікому не підвладне й тим небезпечне угруповання, яке викривляє принципи миролюбної християнської віри. Траплялося, що тамплієри зазнавали жорстоких нападів, зокрема від учених і монахів, у яких викликалі недовіру численні привілеї ордену: адже той перебував під захистом Папи Римського та був звільнений від сплати податків, обов'язкових для інших

релігійних організацій. Бернард Клервоський, свого роду хрещений батько тамплієрів, проголосив орден «новим лицарством», але вже через сто років опісля вчений французький монах натомість охрестив його «чудовиськом».

І все ж таки неочікуваний розпуск тамплієрів на початку XIV століття, супроводжуваний масовими арештами, переслідуваннями, тортурами, показними судовими процесами, спаленнями заживо та повною конфіскацією майна ордену, став потрясінням для всього християнського світу. Лише за кілька років діяльність ордену опинилася під заборною, а його членам висунули низку надуманих звинувачень, що мали на меті викликати відразу до тамплієрів та обурення їхніми вчинками. Такий несподіваний і страшний фінал лише додав фарб до легендарного образу ордену. Минуло понад 700 років відтоді, як тамплієри припинили своє існування, однак вони й досі залишаються взірцем, який наслідують, і предметом пристрасного захоплення.

То ким же були тамплієри? Відповісти на це запитання не просто. Представники ордену фігурують у численних художніх творах; про них знято низку телепрограм та фільмів. Їх зображають героями, мучениками, головорізами, рекетирами, жертвами, злочинцями, збоченцями, єретиками, несправедливо скинутими правителями, хранителями святого Грааля, захисниками таємних нащадків Христа, агентами всесвітньої змови, які подорожують у часі. Галузь так званої популярної історії досі експлуатує таємниці тамплієрів, виставляючи тих учасниками довічної змови, які оберігають брудні секрети християнства та прозоро натякають: середньовічний орден нікуди не подівся, він і тепер править світом з тіні. Іноді версії надзвичайно цікаві, однак до тамплієрів як таких це все не має жодного стосунку.

Ця книга присвячена історії самого ордену, а не легенді, на яку він устиг перетворитись. Я не ставлю собі на меті розвін-

чувати найнеможливіші вигадки з міфології, що склалася навколо теми тамплієрів, чи взагалі будь-яким чином їх торкатися; натомість прагну довести, що справжні діяння цього ордену вражають навіть більше за напівправдиві романи та сповнені непоясненого оповідання, складені вже після його розпаду. Я також переконаний, що певні мотиви в історії тамплієрів помітно перегукуються із сьогоденням. Це книга про війну в Палестині, Сирії та Єгипті, якій, здавалося, не буде кінця: розділені на сунітів і шиїтів мусульманські угруповання зійшлися в бійці з войовничими окупантами-християнами із заходу. Про «глобалізовану», звільнену від гніту податків організацію, що стала могутнішою за деякі держави. Про те, як пов'язані між собою міжнародні фінансові відносини та геополітика. Про силу пропаганди та міфотворчості. Про жорстокість, віроломство, зраду й жадібність.

Тих із читачів, які ознайомлені з моєю книгою про Англію часів Плантагенетів, не здивує форма, у якій подано історію тамплієрів. Це суцільна розповідь, що починається з моменту утворення ордену й закінчується його розпуском, висвітлюючи ті зміни, яких він зазнавав з часом, поширення тамплієрів Близьким Сходом та Європою, а також їхньої ролі в середньовічних війнах між християнськими арміями й силами ісламу. Я супроводив текст детальними виносками та бібліографічним покажчиком, у якому читач знайде низку оригінальних джерел і наукових досліджень, однак не поступився своєю звичайною амбіцією: написати книгу, яка дарує не лише знання, а й задоволення.

Чотирьом століттям, що відділяють скромний зачин від видовищного фіналу, відповідають чотири частини книги. У першій, названій «Паломники», йдеться про витоки та початок діяльності тамплієрів у першій половині XII століття, коли французький лицар Гуго де Пейн (як почали уточнювати з часом,

у компанії восьми товаришів), шукаючи, чим би зайнятися в Єрусалимі, де ще не відзвучала луна Першого хрестового походу, заснував християнський воїнський орден. Було передбачено, що його нечисленні члени виконуватимуть роль постійної охорони при паломниках із заходу, які вважали за необхідне пройти шляхом Христа, а значить, сповненими небезпек дорогами Святої землі. Певною мірою вони наслідували добровольчу медичну організацію, яка близько 1080 року заснувала шпиталь у Єрусалимі, — орден лицарів госпіталю святого Іоанна, або госпіталєри. Отримавши дозвіл від християнського правителя Єрусалиму та благословення Папи Римського, тамплієри швидко здобули офіційний статус, і організація почала розростатися. Її штаб-квартира була розташована в мечеті Аль-Акса, що на Храмовій горі (мусульманам вона відома під назвою Харам аш-Шаїф) у Святому місті. Представники ордену їздили до Європи, шукаючи поповнення для своїх рядів та фінансову підтримку, і знаходили патронів серед знаменитостей. Духовним лідером організації був Бернард Клервоський — автор її статуту. На ранніх етапах орден підтримували такі відомі хрестоносці, як попередник Плантагенетів Фулько, який мав титул графа Анжу та не без допомоги з боку тамплієрів став королем Єрусалиму. За якихось два десятиріччя тамплієри з воїнів-безсрібників, які рвуться в битву за будь-яку праву справу, перетворилися на амбітну організацію, що мала чітку мету та засоби для її досягнення.

У другій частині книги під назвою «Солдати» йдеться про те, як із придорожньої рятівної групи утворилося елітне військове угруповання, яке очолило хрестові походи. Цей розділ присвячено ключовій ролі тамплієрів у Другому хрестовому поході, у ході якого вони прийшли на порятунок уже не кільком паломникам, а чималій армії на службі французького короля, допомігши воїнам безпечно перетнути малоазійські

ЗОЛОТА ЧАША, ПОВНА СКОРПІОНІВ

У Яффі панував похмурий осінній ранок. Щойно вийшовши з церкви, паломники опинилися в натовпі, який вів їх до моря, захопивши уяву жахливою какофонією з виску деревини, що її розривало на тріски, і скриків нажаханих чоловіків та жінок, не певних, чи житимуть, ледве чутних за ревінням вітру й вибуховими сплесками хвиль. Страшна буря, що збиралася з учора, зірвалася-таки з ланцюга серед ночі, й тепер близько 30 кораблів, які знайшли стоянку біля глибоко порізаного яффського берега, безпорадно борсалися на гребнях водяних гір. Найбільші й найміцніші з-посеред них зірвало з якорів та било об скелі й пісок, аж доки, за словами одного з очевидців, «буря роздерла їх на шматки»¹.

Безпомічний натовп дивився з берега, як з палуб змиває моряків і пасажирів. Деякі з них намагалися втриматися на плаву, вчепившись за уламки щогл, та більшість була приречена. «Декого з тих, хто не хотів випустити щогли, розрізало на шматки уламками власного корабля, — написав очевидець. — Ті, хто вмів плавати, добровільно віддавалися на волю хвиль, і так загинуло чимало з них»². На берег почало виносити трупи. Кількість загиблих зрештою сягнула тисячі, й тільки семи кораблям удалося уникнути катастрофи. «Ще ніколи

людське око не бачило таємничіших подій, що сталися б упродовж одного дня», — зазначив паломник. Трапилося це в понеділок 13 жовтня 1102 року. Паломник, якому ми завдячуємо знаннями про згадані події, походив з Англії й називався Зевульф*. Його подорож розпочалася за кілька місяців до того в Монополі, що на апулійському узбережжі (у «п'ятці» італійського «черевика»), а саме 13 червня. Цей день Зевульф називав у спогадах «египетською годиною»: із часів фараонів цей день уважали астрологічно несприятливим для того, щоб розпочинати важливу справу³. Передбачення справдилося. На шляху з Англії до східного Середземномор'я Зевульф уже пережив корабельну аварію, однак, на щастя, лишився живим. Його маршрут пролягав через Корфу, Кефалонію та Коринф, сушею крізь Фіви в напрямку Егейського моря, потім на південний схід через Кіклади та Додеканес і на Родос. Провівши ще кілька днів у морі, він опинився в кіпрському порту Пафос, звідки рівно через тринадцять тижнів з початку подорожі, упродовж яких було подолано близько 3220 кілометрів, нарешті прибув у Яффу — головний порт християнського Єрусалимського королівства. До берега він плив у гребному човні та ступив на сушу за лічені години до того, як розпочалася лихоносна буря.

Попри чималі страждання та жахливі ризики, пов'язані з морською подорожжю, Зевульф устиг побачити на східних землях багато чого, бо він та його попутники полишали човен лише раз на кілька днів, щоб просити притулку в жителів островів, яких позначали загальною назвою «греки». Зевульф милувався шовко-

* Сам Зевульф у враженнях від подорожі до Святої землі, написаних лагіною, не згадує місце власного народження. Усі доступні нам біографічні відомості взято зі щоденника, який він вів під час паломництва. Утім, версія про англійське походження Зевульфа видається цілком логічною, бо він користувався матеріалами, що лишив при собі Беда Преподобний, який більшу частину життя провів у Нортумбрії, а єдиний середньовічний список з його розповіді осів у бібліотеці Метью Паркера, архієпископа Кентерберійського, який жив у XVI столітті.

прядильними майстернями Андроса та побував у місці, де задовго до того стояв зниклий опісля Колос Родоський. Бачив також стародавнє місто Миру з його прекрасним театром, виконаним у формі півкола, та Фініке — відкритий усім вітрам торговий порт, який заснували фінікійці на території, що місцеві жителі за непередбачуваність моря прозвали «шістдесят весел». Він молився на могилі святого Миколая та пройшов слідами святого Петра на Кіпрі. Втім, справжня нагорода чекала попереду. Щойно вшухла буря, він вирушив до міста, якому нема рівних на Землі: дорога на південний схід привела його в Єрусалим, де Зевульф мав намір припасти на коліна на могилі Ісуса Христа — Сина Божого та Спасителя людства.

Для християнина, яким був Зевульф (сам він охарактеризував себе як «недостойного грішника»), візит до Єрусалиму став рятівною подорожжю до центру світу⁴. Старозавітному пророкові Єзекіїлю Бог казав, що розмістив Єрусалим «у середині народів», і християни тих часів не схильні були вбачати в цих словах фігуру мовлення⁵. На європейських мапах того періоду Святе місто представляли ядром, з якого брали початок усі людські царства, християнські та язичницькі*. Цей географічний факт відображений також у космології. Вважали, що в Єрусалимі божественне стає явним, а молитва набуває особливої сили, підкріплена авторитетом місцевих реліквій та святих місць. Це явище можна було не лише спостерігати на власні очі, а й відчутти на собі, переживаючи біблійні історії, починаючи з діянь старозавітних царів і закінчуючи життям та Страстями Христовими.

* Це явище наочно ілюструє Герфордська карта світу, що зберігається у Герфордському соборі в Англії. Створена близько 1300 року, вона сповна втілює собою середньовічну концепцію світу за часів Зевульфа, відповідно до якої центральне місце належало саме Єрусалимові. Путівники радили гостям міста шукати центр світу «за тринадцять кроків на захід від Голгофи».